

Anglická fonologie v českém prostředí

JOSEF VACHEK

Mgr. Miroslav Ježek, Ph.D.

Brno, 30. října 2020

Obsah přednášky

- životopisné údaje
- dílo J. Vachka
- Pražský lingvistický kroužek
- funkčně-strukturální přístup ke studiu jazyka
- příklady

Josef Vachek- životopisné údaje

- 1.3.1909-31.3.1996
- 1927- začátek studia na FF UK (bohemistika a anglistika)
- 1930- studentský sekretář Pražského lingvistického kroužku
- jaro 1931- přijat za řádného člena PLK
- 30. léta + 2. sv. válka- učitel na Československé akademii obchodní
- květen 1945- lektor AJ na FF UK, nabídka z Brna, habilitační řízení, od roku 1947 řádný profesor na FF MU.
- leden 1961- odchod na Ústav pro jazyk český při Československé akademii věd.

Josef Vachek- životopisné údaje

- 60. léta- přednáškové turné v západní Evropě, dva roky působení na zahraničních univerzitách, zejména v Holandsku.
- 1971- odchod na Slovensko (Bratislava, Prešov)
- 1979- důchod

Dílo Josefa Vachka

- Přednáška o fonologické povaze dvojhlásek (1931, přijetí do PLK, později stejné téma v doktorské disertaci)
- *Česká mluvnice a cvičebnice pro obchodní akademie* (1945)
- *Anglicky svěže a spolehlivě* (1946)
- *Brno Studies in English* (sborník brněnské anglistiky, od r. 1959)
- *Prague School Reader in Linguistics* (1964)
- *The Linguistic School of Prague* (1966)
- *Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny* (1968)
- *U základů Pražské jazykovědné školy* (1970)

Dílo Josefa Vachka

- *A Brief Survey of the Historical Development of English* (2 vols. 1972 and 1975)
- *Written Language. General Problems and Problems of English* (1973)
- *Selected Writings in English and General Linguistics* (1976)
- *Historický vývoj angličtiny* (1994)
- *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné* (1999)
- *Lingvistický slovník pražské školy* (2005, česká verze; původně francouzsky v r. 1960)

Pražský lingvistický kroužek (PLK)

- 1. schůzka v rámci anglického semináře- říjen 1926.
  - Vilém Mathesius (*O potenciálnosti jevů jazykových*, 1911)
- Zakládající členové: Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Bohumil Trnka, Roman Jakobson, Jan Rypka; přednáška dr. Beckera z Lipska.
- Původně jen volné sdružení, od r. 1930 řádně schváleným spolkem (stanovy a cíl činnosti).
- Konference: Haag 1928 (jaká metoda nejlepší pro studium jazyka; shoda se školou ženevskou), Praha 1929 (Sjezd slavistů; vznik Tezí PLK), Praha 1930 (fonologická konference), Ženeva 1931, Amsterdam (1932), Londýn (1935), Řím (1936)

Pražský lingvistický kroužek (PLK)

- Po 2. sv. válce:
  - odchod Trubeckého, Mathesia, Jakobsona
  - konflikt se sovětskou lingvistikou-marrismus (strukturalismus odsouzen coby buržoazní pavěda)
  - formálně ukončen v r. 1951
  - změněn název a kroužek přežívá ve velmi okleštěné podobě
  - obnoven po roce 1989

Pražský lingvistický kroužek- publikace

- *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* (1929-1939 a 1964-1971; v 60. letech pod vedením Josefa Vachka);
- *Spisy Pražského lingvistického kroužku* (1937-1948; pro mladší členy)
- *Slovo a slovesnost* (od r. 1935; recenzovaný vědecký časopis)
- sborníky (např. v r. 1932 *Spisovná čeština a jazyková kultura*)

Významní členové PLK

- **Vilém Mathesius (1882-1945)**
  - synchronní přístup k jazyku, pojem pružné stability
- **Bohuslav Havránek (1893-1978)**
  - bohemista a slavista, jazykový standard a funkční styly
- **Roman Jakobson (1896-1982)**
  - teorie binárních opozic, příznakovost v lingvistice, terapeutická funkce jazykových změn, funkce jazyka v teorii komunikace
- **Bohumil Trnka (1895-1984)**
  - historický lingvista, teorie funkčního zatížení fonémů, funkčně-strukturní popis the Great Vowel Shift.
- **Nikolaj Trubeckoj (1890-1938)**
  - dojíždějící člen (Vídeň), zakladatel fonologie, teorie fonologických opozic

Významní členové PLK

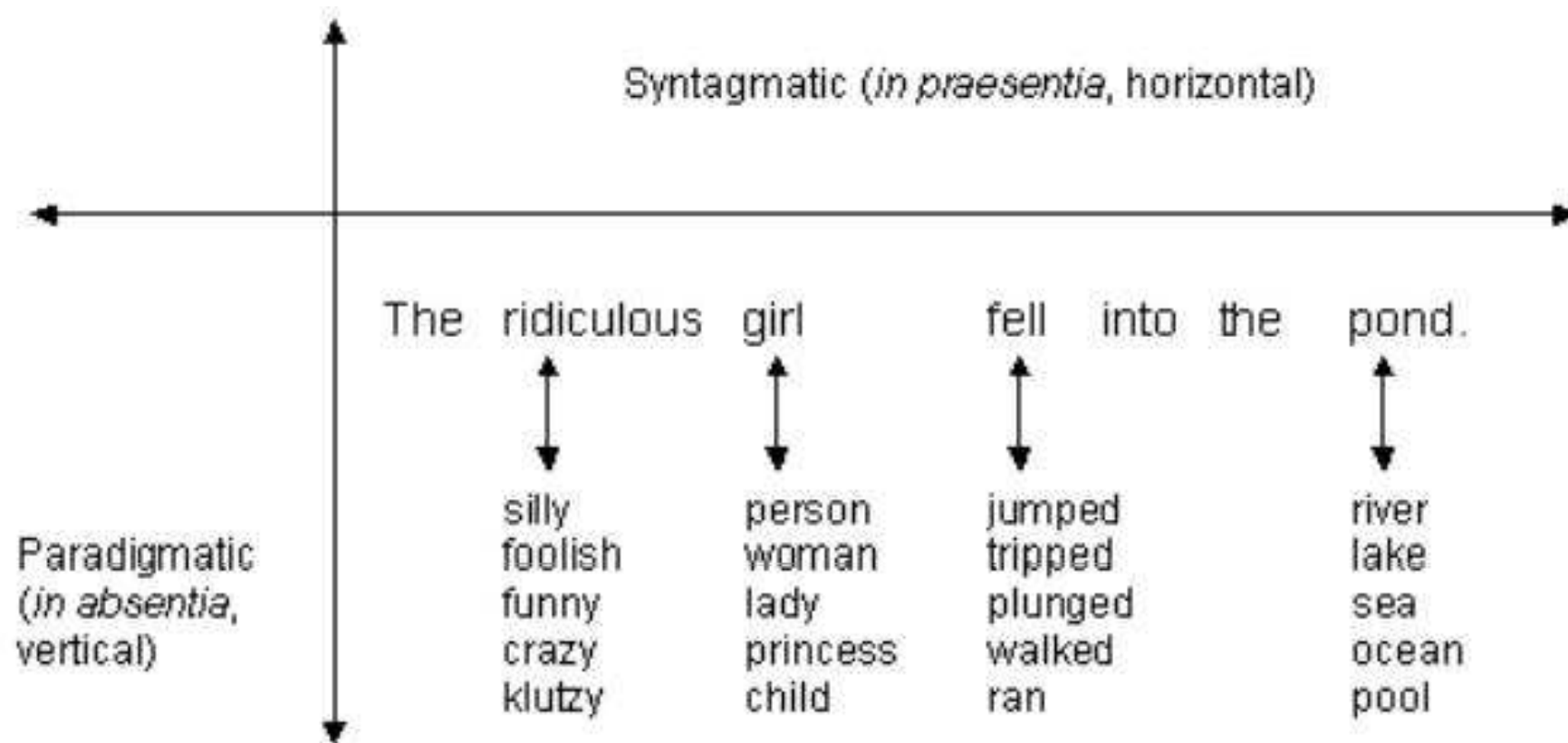
- Jan Mukařovský (1891-1975)
  - literární kritik a estetik, teorie poetického jazyka
- Vladimír Skalička (1909-1991)
  - obecný jazykovědec, typologie jazyků
- František Daneš (1919-2015)
  - bohemista, *Slovník spisovné češtiny*
- Libuše Dušková (1930)
  - syntaktička, komparatička, *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*

Klíčové pojmy PLK

Synchronní přístup ke studiu jazyka

- Také nazýván statický.
- Doplnuje (nenahrazuje) do té doby dominantní přístup diachronní.
- Lingvistika je v podání PLK disciplínou analyticko-srovnávací (do té doby historicko-srovnávací); umožňuje srovnání i nepříbuzných jazyků (např. češtiny a angličtiny).
- Hlavní rozdíl mezi strukturalismem PLK a historizující lingvistikou je však v strukturním (a nikoliv atomizujícím) přístupu.
  - struktura=systém, paradigmatický (vertikální varianty jediné jednotky) a syntagmatický vztah mezi jednotkami (lineární spojení nejméně dvou jednotek na základě jejich compatibility)

Syntagmatický v. paradigmatický vztah

Dynamika jazykového systému

- Také nazývána **pružná stabilita**.
- Jazykový systém je **otevřený** a každá změna vyvolává další změny ve stejné úrovni i v úrovních jiných (fonologická, morfologická, syntaktická apod.).
- Tyto změny probíhají neustále ad infinitum=>jedná se o jednu z jazykových univerzálií.
- Změny v jaz. systému mají často **terapeutickou funkci** (tj. probíhají jako reakce na ohrožení stability systému např. vývoj otevřených samohlásek v AJ po the Great Vowel Shift, viz. níže).
- Jakobson používá termín **teleologický vysvětlovací princip**.

Centrum a periferie v jaz. systému

- Uzavřené centrum v. otevřená periferie.
- V centru bývají zpravidla silně integrované prvky, kdežto na periferii spíše ty integrované slabě, tj. prvky s velkým/malým **funkčním zatížením**.
- Funkční zatížení- míra integrace prvku v systému, ve fonologii zejména pomocí opozic (hláska /h/ v angličtině) nebo četnosti použití (hláska /ŋ/ v angličtině).

Foném

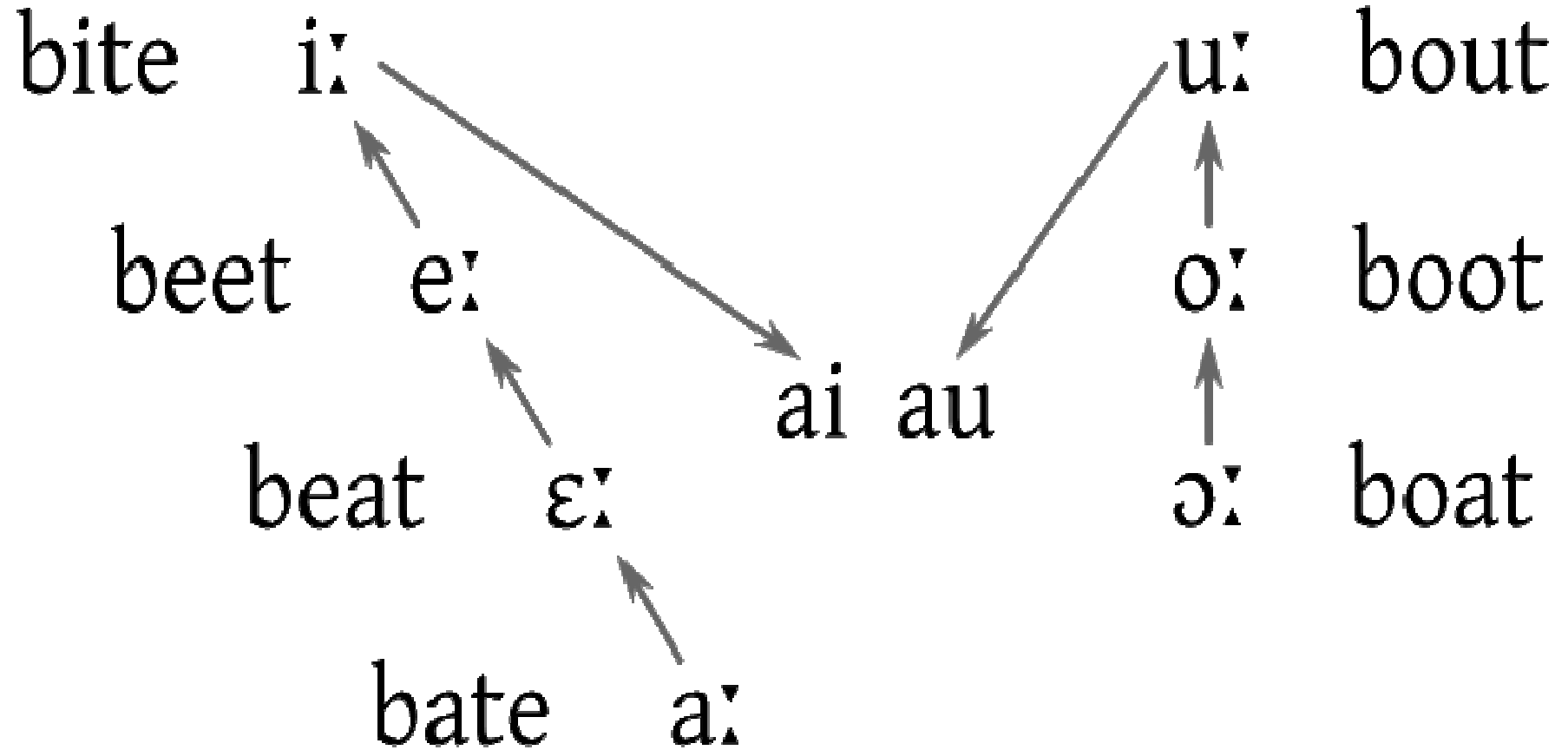
- Jeden z klíčových pojmů v lingvistice vůbec.
- Rozpracován především v *Grundzüge der Phonologie* (Trubeckoj, 1939), ačkoliv koncept sám je starší.
- Nejmenší část zvukové stránky řeči s rozlišovací funkcí v konkrétním jazykovém systému (*pit-bit*).
- Abstraktní jednotka realizovaná pomocí alofonů (srovnej např. /n/ and /ŋ/ v AJ a ČJ: *thin a thing* v. *pán a banka*).
- Fonémy jsou analyzovány podle **distinktivních rysů**, které tvoří systém **fonologických protikladů (opozic)**; např. znělost/neznělost souhlásek nebo délka či otevřenost.

Příznakovost

- Popisuje kontrast mezi dvěma elementy: přítomnost jevu (např. znělosti) je brána jako příznakovost, zatímco jeho absence jako nepříznakovost.
- Dnes použití širší a popisuje obvyklost/četnost určitého jevu, případně sémantickou šíři:
  - /r/ po samohláskách v GB angličtině příznakové, v US nepříznakové;
  - *lev* je nepříznakové slovo z hlediska rodu, *lvice* příznakové;
  - *Jak jsi starý?* je nepříznakové, *Jak jsi mladý?* příznakové.

Příklady

The Great Vowel Shift

The Great Vowel Shift

- V určité fázi zcela chybí plně otevřené dlouhé samohlásky [a:], [ɑ:] stejně jako polootevřené [ɔ:] -> velmi nerovnoměrné funkční zatížení dlouhých samohlásek:
  - *law* [aʊ] -> [ɔ:];
  - *father, past, answer* [a] -> [a:];
  - ztráta /l/ *palm* -> [ɑ:];
  - ztráta /r/ *north* a *park* -> [ɔ:] a [ɑ:].
- Dochází k obnovení rovnoměrného zatížení celého systému.

Periferní foném /h/

- Funkční zatížení v Old English vysoké, postupně dochází k periferizaci (omezení výskytu, četnosti).
  - *nighte* [nihtə] -> [ni:tə] ModE *night*;
  - *seohan* [seohan] -> [seoan] -> [se:ɔn] ModE *seen*;
  - *hrafen* [hr], *hlaford* [hl], *hnutu* [hn] a *hwil* [hw] -> [r], [l], [n] a [w] ModE *raven*, *lord*, *nut*, *while*.
- /h/ omezeno v podstatě jen na začátky slov (přízvučné slabiky), např. *history*, *ahead*.
- Z hlediska strukturálního došlo k izolaci /h/ po eliminaci dalších velárních/uvulárních frikativ [ɣ] a [χ] v Middle English.

Periferní foném /h/

	Bilabial	Labio - Dental	Dental	Alveolar	Post - Alveolar	Palato - Alveolar	Palatal	Velar	Glottal
Plosive	p b		t d					k ɡ	
Affricate						tʃ dʒ			
Fricative		f v	θ ð	s z		ʃ ʒ			h
Nasal	m			n				ŋ	
Lateral				l					
Approximant or Semi- vowel	w				r		j		

Periferní foném /h/

- /h/ je v mnoha dialektech britské angličtiny částečně eliminováno, v některých téměř úplně (např. Cockney)
- Protitlak: standardizace výslovnosti pod vlivem pravopisu (od 18. století).
- V některých slovech ale zůstává /h/ nevyslovené (*heir, honest*), jinde osciluje (*hotel, history, herb*).
- /h/- dropping dnes velmi výrazným šiboletem, dělícím spol. třídy.
- Pokus o reintegraci /h/: the glottal stop [ʔ].

Periferní foném /ŋ/

- Fonémem pouze na konci morfémů (*singer*, ale ne *finger*, kde je pouhým alofonem /n/).
- Ale foném s velmi malým funkčním zatížením (nikdy na začátku slabik, uprostřed jen výjimečně)-> tendence k eliminaci v nepřízvučných slabikách (*shoppin'*), nikoliv v přízvučných (*king*).
- Nicméně strukturně je velmi dobře integrován (tabulka níže) a spolu s podporou výslovnosti dle pravopisu zůstává fonematický status nezměněn.

/p/	/t/	/k/
/b/	/d/	/g/
/m/	/n/	/ŋ/